

Wouter Linmans

DE OORLOG VAN MORGEN

*Nederlandse beeldvorming van
een volgende oorlog, 1918-1940*

Deze uitgave kwam tot stand met steun van de M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, de J.E. Jurriaanse Stichting, de Stichting Professor van Winter Fonds en de Stichting dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds.

© 2021 Wouter Linmans

Omslagontwerp Suzan Beijer

Illustratie omslag Peter Alma (1886-1969), Oorlog, 1937, c/o Pictoright
Amsterdam 2021. Collectie Amsterdam Museum, inv.nr. SA 39089

Foto auteur Robin Kennedy van Dam

Lithografie afbeeldingen BFC, Bert van der Horst, Amersfoort

Zetwerk Elgraphic

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 4787 7

1

Rupsbanden en pantserplaten

In het voorjaar van 1906 publiceerde het *Algemeen Handelsblad* een artikel over 'de gepantserde oorlogs-auto' en zijn belang voor toekomstige oorlogen. Met hun spookachtige verschijning, die de kwetsbare techniek en bemanning achter dikke staalplaten verborgen hield, spraken gepantserde voertuigen zeer tot de verbeelding. 'De grimmige, blauwe staalglans, de onzichtbaarheid der bestuurders, de geweldige vernielingskracht, de lenige beweeglijkheid, maken dit oorlogszuchtig mechanisme tot een niet genoeg te vreezen tegenstander.' Vóór de Eerste Wereldoorlog maakten gepantserde oorlogsmachines dus al onderdeel uit van de voorstellingen die men zich in Nederland maakte van een toekomstige oorlog, een toekomstfantasie die in de woorden van de *Handelsblad*-verslaggever zo langzamerhand 'een gruwlijke obsessie' leek te worden:

De helsche onderzeesche monsters door de wateren schietend, de ondergrondsche mijnen alles-vernielend op het onverwachtst oogenblik, de bestuurbare luchtballons met onfeilbare zekerheid hun projectielen werpend, de haast ontrefbare tirailleurslinies hun verraderlijk lood wegfluitend van achter elke terreindekking, en in plaats van moedig voorwaarts stormende ruiterslinies de oorlogs-auto's op elkaar inrennend, in wolken stof en kruitdamp, over hellingen, door struikgewas, steeds voorwaarts...¹

De hedendaagse lezer kan hier moeiteloos de bekend geworden beelden van de Grote Oorlog op projecteren: de onbepaalde duikbootoorlog en de torpedering van de *Lusitania*, de mijnen die waren ingegraven in de heuvels rond het Belgische Menen en in juni 1917 het effect van een kleine aardbeving tweegebrachten, de zeppelinbombardementen op Londen en Parijs, en de ingegraven mitrailleursnesten die over het niemandsland waakten. En dan waren er nog de 'oorlogs-auto's' die we zijn gaan kennen als tanks en pantserauto's.

De tank was in zekere zin geboren uit noodzaak. Al in het najaar van 1914 liep de Duitse opmars in België vast in een stellingenoorlog. Soldaten groeven zich in en namen elkaar vanuit loopgraven, van achter zandzakken en prikkeldraad onder vuur. In februari 1915 begonnen militaire wetenschappers in Groot-Brittannië in het grootste geheim met het ontwikkelen van voertuigen die deze patstelling moesten doorbreken. De tank werd ontwikkeld als een oplossing voor de hindernissen die de strijd in het westen tot stilstand hadden gebracht. Met zijn brede rupsbanden kon de tank prikkeldraadversperringen slechten en loopgraven oversteken. Bovendien konden tanks bescherming bieden aan oprukkende infanteristen. Een medewerker van de *Haagsche Post* merkte op dat het land van de stoommachine, de spoorweg, de tram en honderden andere nuttige machines nu ook de geschiedenisboeken in zou gaan als de geboorteplaats van een modern vernietigingsvoertuig.²

De tank groeide uit tot een belangrijk wapen in het arsenaal van de oorlogvoerende partijen, maar speelde in de Eerste Wereldoorlog nog niet de verlossende rol waarop men had gehoopt. Door technische onvolkomenheden vervulde de tank slechts een ondersteunende rol in de frontstrijd. De komst van het tankwapen was op zichzelf geen keerpunt in de oorlog.³ In de perceptie van tijdgenoten uit de jaren twintig en dertig vervulde de tank echter een grote rol. Zoals we hierna zullen zien herinnerde men het als een formidabel wapen en een beslissende factor in het verloop van de Eerste Wereldoorlog. Het lag voor de hand dat tanks en andere pantservoertuigen in een volgende oorlog opnieuw een belangrijke of zelfs doorslaggevende rol zouden spelen. Wat maakte deze machines zo fascinerend? Welke beelden en verwachtingen hadden Nederlanders van tanks op het strijdtoneel? En zagen zij mogelijkheden om zich daartegen te beschermen?

De ‘loopgraven-auto’

De Britse tanks werden voor het eerst ingezet in september 1916 tijdens de slag aan de Somme. In die eerste weken tastten de media nog in het duister over hoe de gepantserde motorwagens, die men ‘tanks’ en ‘landschepen’ noemde, er precies uitzagen. Op 18 september maakte het *Algemeen Handelsblad* voor het eerst melding over ‘vuurspuwende be-

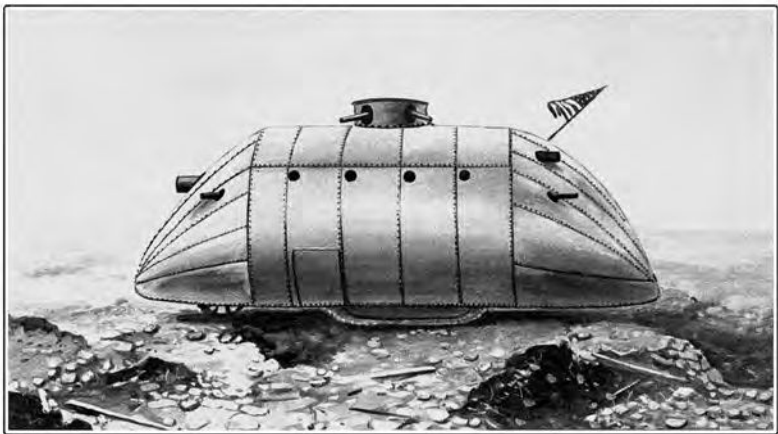
weegbare stalen torens'.⁴ De redactie ontleende haar informatie aan berichten uit Engelse dagbladen en persbureaus. Britse oorlogscorrespondenten plunderden woordenboeken om de nieuwe oorlogsmachine in de meest kleurrijke metaforen weer te geven. De tanks waren als mythische monsters, reusachtige kikkers, mammoeten en dinosauriers.⁵ Ze 'kropen' en 'wandelden' als levende dieren, 'snuffelden naar vijanden', reden over stenen muren en dwars door huizen heen, en spuwden vlammen door de straten van geruïneerde dorpen. Ze reden bomen plat alsof het lucifers waren, en gingen over versperringen heen als olifanten. Een Britse soldaat omschreef wat hij zag als 'een sprookje'.⁶ Eeuwenoude volksverhalen over mythische draken kregen een nieuwe invulling: tanks trokken als grote stalen monsters over de slagvelden, zij gromden en dampden, ruïneerden en doodden. Het fantasierijke taalgebruik kwam voort uit oprecht enthousiasme, maar had ook te maken met censuur. Het Britse leger probeerde de tanks zo lang mogelijk geheim te houden en eiste dat oorlogscorrespondenten geen technische of tactische details prijsgaven.

Pas na twee maanden verschenen de eerste foto's. In de editie van dinsdag 7 november 1916 publiceerde de redactie van het populaire beeldtijdschrift *Het Leven* de eerste foto van een tank, groot op de omslag. Het tijdschrift had een primeur, schreef de redactie triomfantelijk, want nog niet eerder waren verslaggevers er in geslaagd een tank op de gevoelige plaat vast te leggen: de metalen constructie, die qua vorm wel wat weg heeft van een gordeldier, was uitgerust met meerdere kanonnen of mitrailleurs, een geschutskoepel, en een wapperende Amerikaanse vlag. Die Amerikaanse vlag is opmerkelijk, aangezien de tank niet een Amerikaanse maar een Britse uitvinding was, dat wist ook de redactie. Bij wijze van verklaring vermeldde het onderschrift dat het voertuig in opdracht van de Britse regering in de toen nog neutrale Verenigde Staten zou zijn gebouwd.⁷ Maar als de Engelsen hun nieuwe wapen zo angstvallig geheimhielden, waarom lieten zij het dan in Amerika vervaardigen? En hoe functioneel was het ogenschijnlijk veel te kleine rupsbandje in het pokdalige kraterlandschap?⁸

Een week later moest de redactie toegeven dat zij zich had vergist. Uit nieuwe foto's en gegevens bleek dat het ging om een zogenaamde *caterpillar tractor*, een landbouwwerktuig dat werd gebruikt op de grote suiker-

plantages in Louisiana. Wat een week eerder nog gold als een haast onbeschrijflijke uitvinding van het hoogste technologische kaliber, bleek niets meer dan een opgetuigde tractor. Wellicht in een poging de teleurgestelde lezer toch wat smakelijks te bieden, publiceerde *Het Leven* een overzichtsgeschiedenis van de tank – een uitvlucht die redacties van kranten en tijdschriften geregeld namen als zij ondanks een gebrek aan nieuws toch iets over tanks wilden schrijven.⁹ Het artikel werd verlucht met fantasierijke tekeningen van middeleeuwse stormrammen, stormwagens uit de zestiende eeuw, door stoom voortgedreven schildpadachtige land-schepen uit de late negentiende eeuw, en oorlogswagens die steeds meer gingen lijken op de tanks die in 1916 de slagvelden betraden.¹⁰

Hoogstwaarschijnlijk wist de redactie al lang dat de foto van het Amerikaanse voertuig geen echte tank was – een poging om de concurrerende beeldtijdschriften de loef af te steken was reden genoeg om de foto prompt te publiceren. Collega's op de redactie van het weekblad *Panorama* konden het op hun beurt niet nalaten *Het Leven* te wijzen op het slordige redactiewerk. 'Wij hebben gelachen om deze naïveteit: hoe kon men ook zoiets voor een tank houden?' Triomfantelijk publiceerde *Panorama* op 6 december 1916 een foto van een echte Britse tank, 'zooals hij werkelijk is, in actie aan het front'. Juist bij een zo serieus on-

Wat men bij de geïllustreerde pers voor een tank wilde doen doorgaan.

Panorama wijst de concurrerende beeldtijdschriften op een frappante vergissing.

derwerp als de oorlog was waarheidsvinding van groot belang, betoogde de redactie in een bijschrift. 'Aan fantaseeren doen we niet. Noch in woord, noch in beeld. We willen alleen fotografisch-juist de werkelijkheid brengen.'¹¹

Fantaseren was precies wat tekenaars in september en oktober 1916 uitvoerig hadden gedaan. Zolang er nog geen foto's van de tanks beschikbaar waren, konden tekenaars vrijuit fantaseren over imposante machines en gepantserde, verrijdbare forten. Eén zo'n tekening bereikte in oktober een Nederlands lezerspubliek. Het betreft een indrukwekkende prent die dateert uit oktober 1916 en door *Het Leven* werd overgenomen uit het Britse dagblad *The Sphere*. De tekening toonde een fictief slagveld dat werd overschaduwed door een reusachtige 'loopgraven-auto' en een 'elektrischen gyro-kruiser'. De futuristische landvoertuigen waren uitgerust met talloze kanonnen en torenden hoog uit boven het slagveld. De 'gyro-kruiser' werd in het onderschrift getypeerd als 'een stalen fort, dat zichzelf gyroscopisch op twee achter elkaar staande wielen in evenwicht houdt'. Het had door zijn hoogte wel wat weg van een middeleeuwse belegeringstoren. De 'loopgraven-auto' bewoog zich voort op twee naast elkaar gemonteerde wielen, een beetje zoals een aanhangwagen met maar één as. 'Zooals men ziet, zijn beide van reusachtige afmeting en niets dat hen in den weg komt, zelfs niet de hoogste huizen, is in staat hen in hun voortgang te belemmeren.'¹²

Na het verschijnen van de eerste foto's kozen tekenaars voor meer waarheidsgetrouwe voorstellingen van tanks in actie. De redactie van *Het Leven* maakte in het nummer van 19 december 1916 opnieuw dankbaar gebruik van een reeks tekeningen uit *The Sphere*. Op een van die tekeningen rijdt een tank door een geruïneerd dorp, een Duitse machinegeweerschutter geeft zich direct gewonnen en steekt zijn handen in de lucht. Andere prenten tonen twee tanks die een Duitse loopgraaf vernielen en korte metten maken met enkele boomstammen. 'Over oneffenheden in den bodem hobbelen ze even gemakkelijk heen alsof ze op een asfalt-weg gingen, voor granaattrechters uitwijken is onnodig, ze wentelen rustig voort en boomen of andere hinderpalen drukken ze eenvoudig plat tegen de grond.'¹³

HET LEVEN

GEILLUSTREERD

GEREDIGEERD DOOR FRANS VAN ERLEVOORDT

REDACTIE-BUREAU: AMSTERDAM ADMINISTRATIE-ADVERTENTIËN
KEIZERSGRACHT 285-91 KEIZERSGRACHT 268.

Versijnt Dinsdags te Amsterdam. Abonnementsprijs per jaar f 6.—, franco huis binnenland. Voor België fr. p. p. f 8.50. Nederl. Indië en Buitenland f 9.90. Losse nummers 12 cents. Advertentiën 35 cents per regel (voorblad omslag f 1.—). Tarief voor geregelde plaatsing op aanvraag verkrijgbaar.

Het werk der tanks op het oorlogsterrein.

*Dit is en de op beide volgende bladzijden aangebrachte illustratie's zijn
verplichte reproducties naar tekeningen uit de „Sphere“.*

Wij hebben in een viertal achtereenvolgende nummers, *telkens het eerst in de pers*, de onderscheiden modellen tanks gedemonstreerd, welke Engeland succesvol in den oorlog bracht; eerst de in Amerika, later de in eigen werkplaatsen gemonteerde rupsen, doch alle naar historische voorbeelden, gelijk onze geschiedkundige illustratiën duidelijk bewezen. Het eigenlijke werk, hun actie is echter nog nimmer gebeeld, de Engelschen weten foto's er van met alle gestrengheid te censureren, terwijl het den vijand aan middelen ontbroken schijnt te hebben, opnamen van het „tank-optreden“ te verkrijgen. Thans echter verschijnt onze collega *The Sphere* met een reeks, meerevendels zeer welgeloopte tekeningen, welke onze lezers hierboven en op de volgende bladzijden gereproduceerd vinden.

Een natuurgetrouwe tekening van een Britse tank.

Het was inmiddels duidelijk dat op twee wielen balancerende, huizenhoge voertuigen een weinig realistische voorspelling waren. In de jaren twintig en dertig doken in de dagbladen af en toe nieuwe geruchten op over tanks die konden springen, amfibische tanks of tanks die konden veranderen in vliegmachines, maar de fantasierijke voorstellingen uit de herfst van 1916 behoorden tot het verleden.¹⁴

Over de betekenis van de tank voor het verloop van de Eerste Wereldoorlog waren de Nederlandse dagbladen eensgezind. Niet de generaals, maar de tanks hadden in 1918 de oorlog beslecht, luidde een gevleugelde uitspraak.¹⁵ De geallieerde overwinningen bij Cambrai en Amiens golden als bewijs voor het doorslaggevende belang van de tank in de moderne oorlog.¹⁶ Bij de slag om Amiens in augustus 1918 zetten de Engelsen met succes honderden tanks in. Het Duitse leger beschikte eerder dat jaar nog slechts over enkele tientallen tanks en was er niet in geslaagd om de opgelopen achterstand goed te maken. Het was het begin van het zogenaamde Honderddagenoffensief, dat het einde van de oorlog inluidde.

De toekomst van de tank

Na het ondertekenen van de wapenstilstand in november 1918 groeide de vraag welke rol de tank in toekomstige oorlogen zou spelen. Dat techniek en machines een steeds grotere rol zouden spelen, lag voor de hand. Was het mogelijk dat toekomstige oorlogen geheel en al door machines zouden worden beslecht? Volgens de Britse officier J.F.C. Fuller vormde de tank de grootste militaire uitvinding van de Eerste Wereldoorlog. Fuller was in de oorlog nauw betrokken geweest bij de totstandkoming van het Royal Tank Regiment. Hij speelde onder andere een belangrijke rol in de slag bij Cambrai in november 1917, waarbij tanks de aanval leidden. Het offensief werd een Brits succes: de Hindenburglinie die ondoordringbaar werd geacht, werd over een frontbreedte van ruim 11 kilometer doorbroken; ruim achtduizend Duitse soldaten hadden zich overgegeven en met vierduizend doden aan Britse zijde had de Britse krijgsmacht een voor die tijd betrekkelijk klein offer hoeven brengen.¹⁷ Na de oorlog ontwikkelde Fuller nieuwe ideeën over de mechanisering en modernisering van het Britse leger. Door het leger te mechaniseren, zo redeneerde hij, kon worden voorkomen dat een oor-

log in de toekomst opnieuw zou vastlopen en verzanden in een uitputtingsstrijd.¹⁸

Fuller gold ook in Nederland als de bekendste pleitbezorger van de tank en de mechanisering van het leger.¹⁹ Geen van zijn boeken verscheen in Nederlandse vertaling, maar via dagbladen en tijdschriften bereikte zijn gedachtegoed toch een Nederlands publiek. In het voorjaar van 1920 maakte dagblad *De Tijd* melding van Fullers boek *Tanks in the Great War*, waarvan de titel werd vertaald naar 'De tank in den grooten oorlog'.²⁰ In het boek zette hij zijn opvattingen over de toekomst van de oorlogvoering uiteen. De vijand zou vooral burgers tot doelwit maken, om zo de tegenstander tot overgave te dwingen, voorpelde Fuller. Het boek bevatte sombere toekomstbeelden, zoals deze:

Snelle tanks, gevuld met tonnen vloeibaar gas, aldus schrijft hij, zullen de grenzen overschrijden en in dorpen en steden van het vijandelijk land ieder levend wezen uitroeien. En terwijl zoo langs de grenzen al wat leeft wordt weggevaagd, zullen groote scharen vliegmachines de groote vijandelijke centra, waar de regering en de nijverheid gevestigd is, aanvallen.²¹

Fuller meende dat de overwinning vrijwel volledig zou afhangen van wapens en machines, zodat militairen geen risico liepen om gewond te raken. Hij was zelfs van mening dat de overige wapensoorten volledig vervangen dienden te worden door tanks en pantserwagens.²² Een medewerker van de *Nieuwe Rotterdamse Courant* (NRC) vatte Fullers wensen bondig samen: 'Pantser den man, en beweeg hem met zijn mitrailleur motorisch voorwaarts.'²³

In de jaren twintig en dertig verscheen in de militaire vakpers een stroom publicaties over de mogelijke rol van tanks en pantserwagens in toekomstige oorlogen. Aan de hand van de ervaringen en publicaties van buitenlandse experts zoals Fuller, maakten Nederlandse officieren zich vertrouwd met de mogelijkheden en beperkingen van de tank. In vaktijdschriften als *Mavors* en de *Militaire Spectator* werden buitenlandse proefnemingen vertaald naar de Nederlandse situatie. Wat waren de inzetmogelijkheden van de tank op Nederlands grondgebied? En welke tactische en technische antwoorden behoorden tot de mogelijkheden?²⁴ Uiteinde-

lijk bereikten de heersende opvattingen en geruchtmakende ontwikkelingen over tanks en pantservoertuigen ook een breder Nederlands lezerspubliek, omdat krantenredacties regelmatig nieuws uit binnen- en buitenlandse militaire vaktijdschriften overnamen.

Uit die berichten bleek dat men het er in militaire kringen lang niet over eens was welke rol tanks en andere oorlogsmachines in de toekomst zouden spelen. De Britse officier Basil Liddell Hart was overtuigd van het nut en de noodzaak van tanks. Infanteriebataljons moesten volgens hem worden vervangen door tankkorpsen en speciaal opgeleide 'tankmannen', zo vatte dagblad *Het Volk* samen.²⁵ De Amerikaanse Generale Staf publiceerde op zijn beurt een manifest waarin de schrijvers beweerden dat soldaten nooit geheel vervangen konden worden door zelloze machines. Artillerie, mitrailleurs, vliegtuigen en tanks zouden wellicht een belangrijke rol spelen, maar de strijd zou altijd worden beslist door de infanterie.²⁶ De Italiaanse generaal Ettore Bastico zat op diezelfde lijn. Het *Algemeen Handelsblad* vatte de strekking van zijn in 1931 verschenen *L'evoluzione dell'arte della guerra* als volgt samen: 'Weliswaar zal de machine den oorlog beheerschen, maar tenslotte wordt toch de machine door den mensch gemaakt en bestuurd.'²⁷

Ook onder Nederlandse officieren bestonden meningsverschillen over de toekomst van tanks en pantserwagens. Eerste luitenant der infanterie M.R.H. Calmeyer en majoor J. Harberts kunnen als voorbeeld dienen. Calmeyer en Harberts zouden in de Meidagen van 1940 belangrijke posities bekleden: Calmeyer als aanvoerder van een brigade die een deel van het zuidfront van de Vesting Holland verdedigde, Harberts als commandant van het 11e legerkorps dat betrokken was bij de slag om de Grebbeberg. In een artikel in de *Militaire Spectator* verwierp Calmeyer de opvattingen van Fuller. In een afgeleide van dat artikel lazen abonnees van het *Algemeen Handelsblad* dat de infanterie onmisbaar was, bijvoorbeeld in de terreinen die voor tanks onbegaanbaar waren.²⁸ Majoor Harberts betoogde dat het belang van tanks en pantserwagens in een toekomstige oorlog niet gemakkelijk kon worden overschat. Toch hoefde de Nederlandse bevolking zich geen zorgen te maken, oordeelde Harberts, omdat het drassige polderlandschap een natuurlijk afweermiddel vormde.²⁹